

Mestratge pujolià i acadèmies (versió ampliada)

Pere Farrando

Article publicat al *Diari de Tarragona* del 3 de maig del 2019, pàg. 7, gràcies a la col·laboració de l'APELLC (Associació de Professionals i Estudiosos en Llengua i Literatura Catalanes) amb aquest diari. Reproducció de l'original ampliada amb notes i bibliografia.

© Del text i l'edició, Pere Farrando Canals.
Vilanova i la Geltrú, 11 de novembre del 2019.
Enllaç de descàrrega:
www.preedicio.com/mestratge_ampliat.pdf.

Twitter: @Preedicio, @WritingonaMac.
Linkedin: <https://www.linkedin.com/in/perefarrando>.
Slack: preedicio.slack.com.

Alguns drets reservats. Llicència Creative Commons:
«Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0, <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)».

Lletra: Source Serif Pro, d'Adobe Systems Incorporated,
amb llicència SIL Open Font (<http://scripts.sil.org/OFL>).

El disseny d'aquest PDF és un assaig de composició per a
pantalla. Les proporcions de pàgina són 2.732 × 2.048 píxels.
Per imprimir-lo en format A4 apaïsat, recomanem reduir-lo
a un 22%.

Materials de Preedició. Conjunt de textos en PDF descarregables
sobre tipografia, escriptura i llengua i la tecnologia que hi està relacio-
nada. El lector pot fer clic o picar (en dispositius tàctils) sobre

qualsevol text o imatge susceptible de contenir un enllaç a una adreça
web. Vegeu igualment les altres descàrregues i les seccions «Obra» i
«Qui soc i contacte» del web www.preedicio.com.

El text tipogràfic, part del macrofenomen de l'escriptura, té convencions pròpies. Hi ha raons per creure que l'ortografia, abstracta i generalista com és, no les ha de regular.

Quan ens va deixar l'agost del 2012 Josep M. Pujol, aleshores president de l'APELLC, ja havia sortit la darrera ortografia de la Real Academia Española, del 2010. Potser la llegí, però la malaltia ja el devia atenallar. ¿Com hauria valorat les seves 119 pàgines dedicades a la puntuació, les 74 a majúscules i minúscules i les 47 a abreviacions?¹

1. A més a més, té una introducció de 42 pàgines que explica els fonaments de l'escriptura, els codis oral i escrit, i les característiques de les ortografies en general i l'espanyola en particular. L'anterior era del 1999, tenia 162 pàgines i no tocava elements tipogràfics com la negreta i la cursiva, però sí

Se sol dir que Pujol excel·lia en literatura medieval, folklore i tipografia. No hem d'oblidar, però, que bona part de l'*Ortotipografia* (1995, coescrita amb Joan Solà) és sobre edició,² que va fer un llibret sobre correcció de textos (1997) i que va participar

molts usos de la puntuació que desborden el marc d'una ortografia i unes «Abreviaturas» que inclouen sigles i símbols.

2. No sé que es comenti mai que l'*Ortotipografia* té dues parts: la primera, «Convencions editorials»; la segona, «Elements de tipografia». Em sembla palmari que l'ortotipografia és el contingut de la primera, mentre que la segona té a veure amb la composició del text i del llibre, concretament el llibre de lectura seguida.

en un llibre compilat (2009) amb un text sobre teoria del llibre. Del 2012 ençà, en el terreny de l'edició i l'escriptura, hi ha hagut dues novetats més. L'Institut d'Estudis Catalans aprovà el 2016 la nova ortografia³ i en espanyol, l'any passat, la RAE publicà el *Libro de estilo de la lengua española*. Faltant-nos Pujol, assajaré de dir-hi alguna cosa acudint al seu mestratge.

Pel que fa a l'espanyol i el gran despropòsit del *Libro de estilo...*, no afegiré res a les opinions de Silvia Senz a Twitter, que comparteixo: els llibres d'estil són obres d'ús intern d'empreses i organismes; la RAE assumeix una potestat en l'àmbit de l'edició que no li correspon.⁴ I aleshores, sobre l'ortografia catalana, ¿què ha passat?, ¿per què en parlo aquí?

3. Afortunadament, l'ortografia de l'IEC no vol ser un tractat sobre l'escriptura com fa la de la RAE. Si resulta una mica extensa, deixant a part els índexs, és perquè aporta grans quantitats d'exemples de tots els fenòmens.

4. En les comunitats lingüístiques de l'espanyol i el català, fem trampa quan divulguem la idea que els manuals d'estil i els codis tipogràfics són obres d'ús intern d'empreses i organismes. Els uns i els altres tenim materials de destinatari genèric, elaborats sense encàrrec de ningú i considerats prestigiosos: l'obra de Martínez de Sousa i Javier Bezos, en un cas, i l'*Ortotipografia* i el *Manual d'estil*, en l'altre. Que tinguem un bé de déu d'obres de consulta genèriques, per descomptat, no és cap problema, al contrari.

A la Introducció de l'ortografia de l'IEC hi llegim dues frases que toquen l'editatge

Doncs passa que a la seva Introducció hi llegim dues frases que toquen l'editatge (terme alternatiu a *ortotipografia* que defenso, si se'm permet l'oportunitat, amb l'aquiescència de Pujol).⁵ A la pàgina 17 ja s'esmenten «els aspectes tipogràfics» dels textos escrits.⁶ Després, a la 19, es declara que l'obra «no s'ocupa dels signes de puntuació, de l'ús de majúscules i minúscules i d'altres qüestions d'ortotipografia,

5. Vaig defensar aquest canvi terminològic a *Llengua i Ús* (Farrando, 2016). En resum, crec que el terme *ortotipografia* ha sigut i és malinterpretat i que editatge permet reorientar la noció tant de la matèria (el conjunt de convencions i usos) com de la tasca (la revisió de textos tipogràfics).

6. La frase sencera: «Amb el temps, l'evolució dels sistemes de producció i difusió de la informació ha modificat els hàbits d'escriptura i lectura, i ha posat en relleu altres aspectes, com els tipogràfics, que són importants en els textos escrits més formals i elaborats».

tan importants avui»; la Secció Filològica veu oportú que el tractament d'aquestes convencions «sigui objecte d'un treball i una publicació posteriors». Conclusió, la SF cometrà, d'aquí a poc, el mateix despropòsit de la RAE: pontificar en una matèria impròpia d'ella, exercir un prescriptivisme indegut sobre tothom que publiqui res en llengua catalana.⁷

Per entendre'ns, en l'editatge, tant es pot defensar la majúscula com la minúscula de ·déu/Déu· en expressions com ·déu me'n guard· i ·per l'amor de déu·. Tant acceptable és posar sempre el punt fora de les cometes com seguir la complexa casuística que presenta molt bé el *Manual d'estil* de Josep M. Mestres i altres. Tant es pot escriure ·l'antiguitat· i ·les croades· com ·l'Antiguitat· i ·les Croades·.

7. Recentment ha sortit a la llum la quarta edició del *Manual d'estil*. Els autors han combinat la publicació amb la divulgació en format PDF de les addicions a la tercera edició. L'hostatjament d'aquests documents —en obert, descarregables— es fa ni més ni menys que al lloc web de l'IEC (vegeu les Referències). No passaria res, si no fos perquè ara haurem de recordar a cada moment a la nostra audiència que el *Manual d'estil* no és una obra acadèmica i que en la creació i publicació de textos tipogràfics la noció d'autoritat no ha canviat: no és una potestat de tipus quasia dministratiu com la que s'atribueix a l'acadèmia, sinó que prové del llatí *auctoritas*, que vol dir que té autoritat aquell que emet una opinió qualificada.

Tant val puntuar ·i per tant· com ·i per tant,· o ·i, per tant,·. I, encara que cogui, ·berberetxo· i ·big data· poden sortir sense cap marca tipogràfica.⁸

8. El exemples donats aquí els vaig triar amb molta cura perquè el missatge no s'hipertrofiés. La idea és que els criteris admeten un marge de flexibilitat, sense que se n'extregui que un pot presentar els textos com li doni la gana. Es tracta d'aprofitar la flexibilitat sense caure en la imprevisibilitat.

D'altra banda, en aquests exemples hi ha un gran cavall de batalla: la cursiva dels estrangerismes (els al·ludits ·berberetxo, big data·). Vaig explicar moltes coses sobre el tema en un llibret de principiant però que crec que aguanta el tipus amb dignitat (Farrando, 2008). Observeu això: encara avui el diccionari de l'Enciclopèdia Catalana per internet i el de la RAE (vegeu les Referències) posen en cursiva els estrangerismes no adaptats (el primer, ·attrezzo, rock, zoom·; el segon, ·rock, jeep, mousse·). És un error greu doble: primer, marcar unes entrades del corpus com si fossin cossos estranys, nyanyos al cap, tolerats a desgana; segon, pretendre que la cursiva faci una funció de validació ortogràfica, de coartada, és a dir: «Mira, no deixa de ser un nyanyo al cap, però en cursiva te l'accepto».

Les dades del llibret del 2008 haurien de ser actualitzades, però hi vaig comentar la valoració de Pujol i Solà del fenomen de la cursiva dels estrangerismes, que continua sent la mateixa (2011, 181-182): «Parlar d'assimilació [de mots i expressions estrangers] és, probablement, una reminiscència dels segles en què els senyors acadèmics s'intercanviaven les cèdules lexicogràfiques per mitjà de coloms missatgers. Els temps han canviat i la civilització —per dir alguna cosa— de masses

En la creació i publicació de textos tipogràfics, la noció d'autoritat no és una potestat quasi administrativa com la que s'atribueix a l'acadèmia.

Per intuir quins ingredients està posant la SF en

ha convertit les llengües, vulguem o no vulguem, en magmes permeables i mestissos sotmesos a la llei de Darwin [...]». I més avall (íd., 183): «Se'ns podria objectar que la supressió de la cursiva en els casos que proposem fóra una invitació al harakiri lingüístic. La resposta és que, tal com estan les coses, receptar un canvi de lletra o un retoc ortogràfic com a remei d'una relació de domini lingüístic que amaga un greu problema d'alienació econòmica, i per tant social, i per això mateix política i, en conseqüència, cultural (és a dir, nacional) no passa de ser una manera com una altra d'amagar el cap sota l'ala». I encara, en relació amb els castellanismes, els autors expliquen allò de la coartada ortogràfica (2011, 190): «El lector, doncs, no hauria de creure que la cursiva o les cometes són un recurs automàtic de legitimació d'un castellanisme [...]: si usa la cursiva ha de saber que declara que aquell terme li és absolutament exòtic; si hi posa cometes, accepta que descendeix a les clavegueres del llenguatge; si l'escriu en rodona proclama que no troba que el mot desdigni d'una persona de la seva categoria social i cultural».

Pere Farrando. «Mestratge pujolià i acadèmies (versió ampliada)»

l'olla de la futura «normativa de l'editatge» —sin-tagma impossible, oxímoron— mireu l'esborrany de l'ortografia, que va estar disponible durant uns quants anys al web de l'IEC —gràcies per la transparència—. Qui el vulgui me'l pot demanar. El despropòsit, malauradament, ja afecta l'ortografia actual, que no esmenta els usos fonamentals ni de la puntuació ni de les majúscules que en diem *per posició*. No informa enlloc que els punts separen frases i paràgrafs ni que s'utilitzen les majúscules a començament absolut de text i començaments de paràgraf i de frase.⁹

¿Què diria, de tot plegat, Josep M. Pujol? ¿Per què no han de posar el peu, les acadèmies, a la galleda de l'editatge? De les lliçons del professor n'extrec

9. No crec que calgui esmerçar molts esforços a llistar quins criteris de puntuació i de majúscules han de sortir o no en una ortografia. La idea és que aquesta expliqui a la comunitat lingüística com s'escriu la llengua, sense entrar en el sistema d'escriptura ni donar criteris d'edició de textos.

Posem-hi perspectiva. Si el model d'autoritat lingüística del català no fos el que és, un model oligàrquic, les coses podrien ser diferents: persones particulars i instàncies vàries publicarien ortografia i la complementarien amb altres continguts. En canvi, la Secció Filològica, dotada com està d'autoritat infusa, sisplau, que es limiti al cos estricte de normes ortogràfiques.

Materials de Preedició
2019

això: que l'ortografia s'aplica a tota l'escriptura, sigui feta a mà, a màquina o tipogràfica, mentre que l'editatge s'ocupa solament de la tercera; que l'ortografia fa normes i és paradigmàtica, supratextual, mentre que l'editatge parla d'usos i convencions i és realista, textual, concret, perquè pren vida en textos que «ja són»; que l'ortografia la fa una instància prescriptora, mentre que l'editatge recau fonamentalment en les mans dels qui responen del missatge i de tots els matisos comunicatius dels textos, és a dir, els autors o autores; finalment, que una ortografia es ratifica en un moment en el temps, mentre que els usos de l'editatge es formen i consoliden al llarg de la tradició i en cada una de les obres publicades.¹⁰

10. En aquest paràgraf hi ha quatre elements que Josep M. Pujol (sol i amb Joan Solà) ha tocat en els seus textos. Vegeu aquí les quatre idees i unes referències que les avalen:

a) *L'ortografia té a veure amb l'escriptura en general, mentre que l'editatge s'ocupa de la tipogràfica.* Pujol (2001, 24, cursiva de l'autor): «[...] a diferència del que succeeix amb les regles de l'ortografia, que són d'obediència cega sota pena d'incorrecció, les convencions i els usos ortotipogràfics regulen l'aplicació —sempre matisada i sense excloure un cert marge de creativitat— d'uns recursos que s'ofereixen a l'autor (no al preparador d'originals, l'impressor ni el dissenyador gràfic) perquè pugui materialitzar adequadament segons el seu bon criteri i la seva lliure voluntat l'expressió de les seves idees, i aquests

L'ortografia és paradigmàtica, supratextual; l'editatge és concret, textual.

recursos existeixen només quan s'escriu amb caràcters d'impremta, no escrivint a mà o a màquina [...]».

b) *L'ortografia està feta de normes i és paradigmàtica, mentre que l'editatge està fet de convencions i usos i és concret.* Pujol (1999, 19): «[...] l'ortografia és una pura convenció que regula la transposició escrita dels sons de les paraules abans que siguin utilitzades per constituir un discurs i la seva regulació depèn de les instàncies que a cada àmbit lingüístic tenen reconeguda la capacitat normativa.* No depèn de cap circumstància externa, és d'aplicació automàtica i no admet excepcions ni fluctuacions (o només admet les fluctuacions específicament establertes). Insistim que l'ortografia és un fet “paradigmàtic”: s'aplica als mots abans que siguin utilitzats per constituir un discurs: les paraules d'una simple llista són susceptibles de rebre la seva ortografia. En canvi, l'ortotipografia s'aplica al discurs: als mots en activitat, i per tant depèn fonamentalment de l'ús que es fa d'aquestes paraules. Per raó del material al qual s'aplica, l'ortotipografia no és ni pot ser d'aplicació automàtica, tot i que respon a motivacions lingüístiques objectivables, i per això les acadèmies de la llengua no acostumen a ocupar-se'n o només es limiten a sancionar les pràctiques sobre les quals regna la unanimitat».**

Hi ha massa diferències entre l'una i l'altre perquè cap acadèmia es pugui atorgar la potestat de normativitzar el segon. Josep M. Pujol va escriure prou i de manera prou brillant sobre l'escriptura tipogràfica per merèixer que l'estudiem més. Tot l'editatge sencer, teoria i pràctica, reclama que s'hi faci recerca i que es continuï llegint i analitzant cada pàgina escrita pel recordat professor rovira-i-virgilià. ■

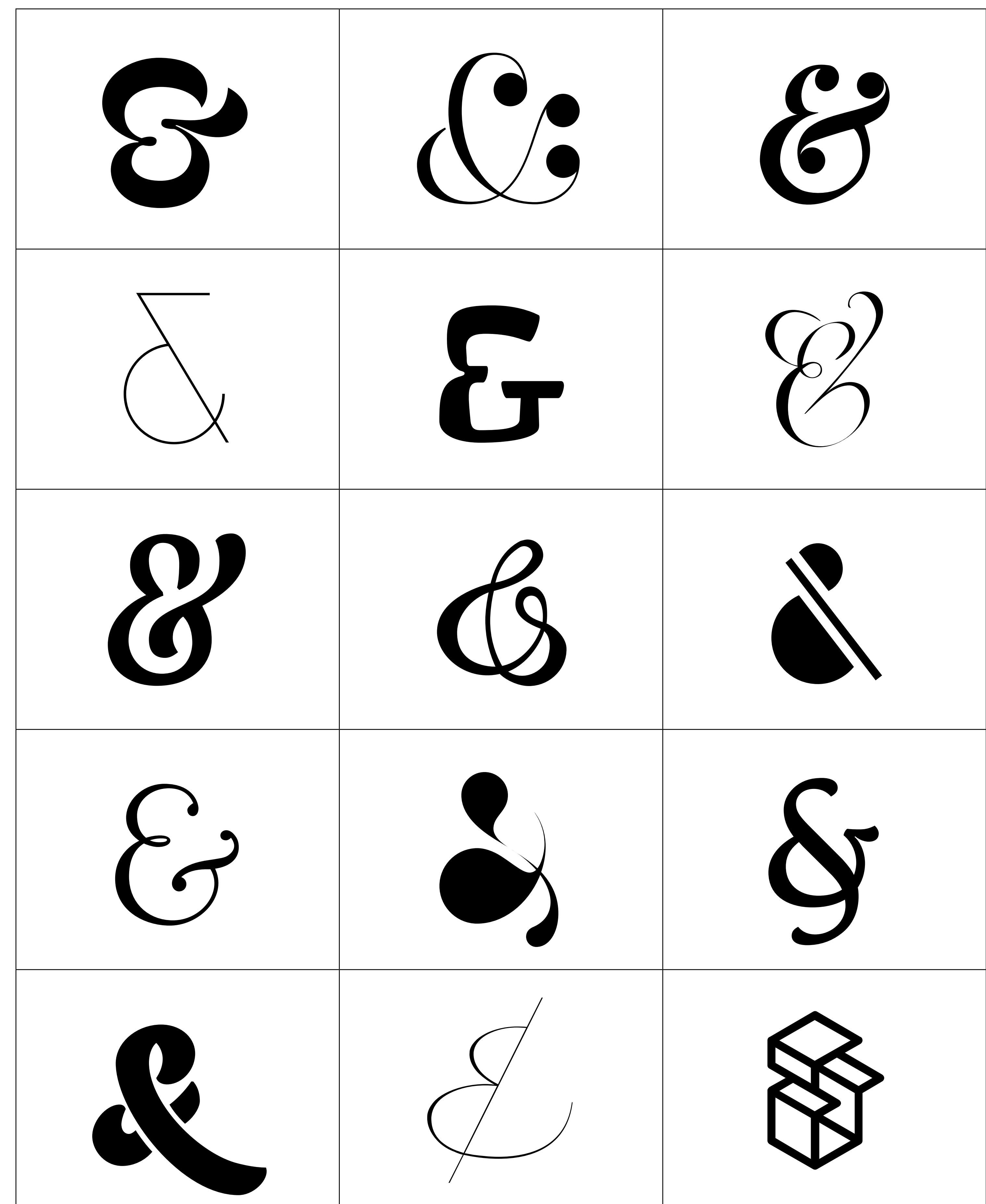
c) *L'ortografia l'emet una instància prescriptora, mentre que l'editatge recau en mans principalment d'autors i autores. Aquí serveix la mateixa referència de la lletra a.*

d) *L'ortografia es ratifica en un moment en el temps, mentre que l'editatge es consolida al llarg del temps. No hi ha un fragment específic de Pujol que faci aquesta afirmació. Serveixi l'explicació de Pujol i Solà del paper de la tradició en els textos tipogràfics (2011, XII): «Doncs bé: només la tradició és capaç de fer el miracle de convertir en transparent la lletra impresa, com ens torna invisibles els objectes quotidians que hem d'utilitzar sense haver de saber que ho fem. En el món del llibre, la tradició no és un pes mort ni un pretext per al plagi sinó un element funcional».*

* Observeu que aquí Josep M. Pujol no qüestiona el model d'autoritat que a la nota 9 he qualificat d'oligàrquic.

** Pujol accepta, doncs, que alguns criteris de l'editatge s'incorporin a l'ortografia. El problema no és que això sigui possible, sinó, com dic a la nota 9, el model actual d'obediència cega a l'autoritat.

Pere Farrando. «Mestratge pujolià i acadèmies (versió ampliada)»

Mostra d'àmpersands de la lletra Coming Together, creada el 2010 en benefici de les víctimes del terratrèmol d'Haití d'aquell any, dins el projecte Font Aid de SOTA (Society of Typographic Aficionados, <https://www.typesociety.org/>). Consisteix en uns 400 dissenys d'àmpersands. La podeu comprar a MyFonts (<https://www.myfonts.com/>).

Referències web i bibliografia

- BEZOS, Javier (2019). *Texnia* [lloc web]. <<http://www.texnia.com/>>. [Consulta: 6 novembre 2019].
- ENCICLOPÈDIA CATALANA (2019). *Diccionari general de la llengua catalana* [en línia]. <<https://www.enciclopedia.cat>>. [Consulta: 4 novembre 2019]. El DGLC és una de les opcions del giny de cerca general d'Enciclopèdia Catalana.
- FARRANDO, Pere (2008). *Sobre la cursiva*. Lleida: Pagès.
- (2016). «De l'ortotipografia a l'editatge». *Llengua i Ús: Revista Tècnica de Política Lingüística* [en línia], 58, 4-16. <<http://www.raco.cat/index.php/LlenguaUs/article/view/311743/401821>>. [Consulta: 6 novembre 2019].
- IEC] INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2017). *Ortografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Versió en línia: <http://www.iec.cat/llengua/documents/ortografia_catalana_versio_digital.pdf>. [Consulta: 6 novembre 2019].
- MESTRES, Josep M. [et al.] (2007). *Manual d'estil: La redacció i l'edició de textos*. 3a ed. rev. Barcelona: Eumo; UB; Associació de Mestres Rosa Sensat; UPF.
- (2019). *Manual d'estil: La redacció i l'edició de textos* [lloc web]. 4a ed. <<https://estil.llocs.iec.cat/2019/02/26/presentacio/>>. [Consulta: 6 novembre 2019].
- PUJOL, Josep M. (1999). *Processos editorials. Mòdul didàctic 4. Correcció editorial*. Barcelona: Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya.
- (2001). «L'escriptura tipogràfica, 1. La font digital». *Llengua i Ús: Revista Tècnica de Política Lingüística* [en línia], 22, 24-35. <<http://www.raco.cat/index.php/LlenguaUs/article/view/127881>>. [Consulta: 6 novembre 2019].
- PUJOL, Josep M.; SOLÀ, Joan (2011). *Ortotipografia: Manual de l'autor, l'editor i el dissenyador gràfic*. 4a ed. rev. Barcelona: Educaula.
- RAE] REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1999). *Ortografía de la lengua española*. Madrid: Espasa Calpe.
- (2010). *Ortografía de la lengua española*. Madrid: Espasa. Giny de cerca web: <<https://www.rae.es/recursos/ortografia/ortografia-2010>>. [Consulta: 6 novembre 2019].
- *Diccionario de la lengua española* [en línia]. <<https://dle.rae.es>>. [Consulta: 4 novembre 2019].